

КУЛТОВИ МЕСТА КРАЙ СКАЛИ И НА ВЪРХОВЕ

Мечислав Домарадски

Основоположник на изследванията на тракийските култови обекти край скали и на върхове е Ив. Велков. В резултат на дългогодишни теренни обхождания, през 1948 г. той публикува статията “Принос към изучаване бита и религията на старите траки”¹. С нея Ив. Велков поставя началото на научното проучване на тракийските култови обекти, разположени край скали или на скалисти върхове. Тъй като неговите заключения почиват единствено на наблюдения при теренни обхождания, те нямат достатъчно дълбочина, в някои случаи са неточни. В разсъжденията си Ив. Велков често използва и запазените в народната традиция съвременни обреди.

През 70-те години на нашия век започва системно документиране на тракийските мегалитни паметници. Публикуваните скални култови паметници са описани формално, но не са датирани². Техни характерни елементи са разнообразните изсичания в скалите: ниши, каменни слънца, улеи, тронове и пр. Те обикновено са с неустановена хронология. Досега единствено при няколко светилища в Тракия в резултат на археологически разкопки е уточнена датировката на най-простите елементи — улеи, басейни³. Продължителното участие на скалата в култовите практики на населението от югоизточните части на Балканския полуостров — от Енеолита до късното Средновековие — не позволява да свържем с определен етнос или култура отделни изсичания върху скалите⁴. През същите (70-те) години започват и археологически разкопки на някои от култовите места на върхове (Кабиле, връх Алада) или край скали (Црънча, Сатовча)⁵. Те дават тласък за събуждане на интереса към изследване на тракийските култови места, макар резултатите им да са публикувани сумарно или като предварителни съобщения⁶.

За съществуването на култови места на върхове разполагаме и с писмени сведения. Херодот отбелязва, че светилището на Дионис се е намирало на “най-високата” планина. А Ариан споменава, че на хълма, наричан Дионисов, е имало златни рудници, наричани Асила⁷.

В планинските райони в Тракия — Родопите, Стара планина, Малашевската, Осоговската, Граовската планини — обикновено култовото място е основавано на върхове с височина до 1600 — 1800 м н. м. р. Те не са били най-високите в околността, но винаги са имали скалисти участъци. Въпреки че местата са заобиколени от по-високи възвишения, от тях се открива отлична видимост към всички страни на света. Те са винаги обособени от планинските вериги, с които се свързват чрез една или две седловини. От проучванията в Западните Родопи се вижда, че винаги в основата на кулми-

нацията на върховете са се намидали извори⁸.

Култовите места, разположени на възвишения, се намират и в низинните райони на Тракия. Това са обикновено последните възвишения от планинските системи (Зайчи връх), остатъчни възвишения от най-ранните планини (Небет тепе) или пък с вулканичен произход (Левуново). Те ясно се открояват в околността и са с различна относителна височина: от 50 м (Манастир тепе при Акве калиде) до 150 м (Левуново). При тези възвишения е задължително присъствието на скалисти кулминации, където е била локализирана главната част на светилището.

Популярността в Тракия на култовите места, намиращи се на върхове, не е учудваща, ако се имат предвид преобладаващите планински райони в тракийските земи на юг от Дунава. Планината, връхът или възвишението имат богата и дълбока символика у всички народи. При повечето религии тя е третирана като център на космоса, на света, в който се свързва небето със земята и частта под нея. С други думи, планината (в космически аспект) често е третирана като местоживее на боговете, главно на соларните, но също се среща съжителството на соларните и хтоничните божества⁹.

Светилищата на върхове се появяват в Източносредиземноморския район в егейската култура и продължават да съществуват и през следващите хилядолетия¹⁰. В Тракия на някои светилища са откривани следи от дейността на човека от енеолита, но липсата на системни проучвания не позволява да определим техния произход. Не е изключено те да са доказателство за култовите действия на енеолитния човек, главно в Източните Родопи. В Централна и в Западна Европа култови места на върхове се появяват през къснобронзовата епоха и се свързват с влиянието на микенската култура¹¹.

Светилищата на върхове винаги са свързани със скалата. Но скалата може да е в основата при избора на определено място за култово и без да се е намирала на възвишение. В този случай съществува голямо разнообразие. Траките са избирали скали, разположени на билата или на склоновете на ридове, в дълбоки дерета или в низинни райони. Те винаги са се откроявали от околния терен. Скалите, подобно на върховете, са приемани от религиозното мислене като център на космоса, допълнително са им приписвани здравеносни и оплодителни способности¹².

Планът и вътрешната организация на светилищата е един от важните белези, отделящи ги от другите елементи на селищната мрежа. На територията на тракийските земи южно от р. Дунав засега нито едно светилище не е проучено цялостно. Все още не сме в състояние да направим пълна възстановка на облика и култовите практики на нито едно от тях. Неголемите размери на светилището при с. Левуново позволяват сравнително точно възстановяване на плана му. Съвпадането на отделни негови елементи с

установените от други светилища дава възможност да допуснем, че светилището при Левуново е с план, често повтарящ се в тракийските земи¹³. То е разположено на връх със стръмни, почти скалисти склонове. От западната, южната и източната му страни склонът е много стръмен, макар и достъпен, единствено от север чрез седловина до оградената света площ има удобен достъп¹⁴. Тук е разположен вход с правоъгълна плитка ниша и следи от дупки за дървени колове, вероятно от някакъв навес. Стръмни склонове от трите страни имат светилищата при Осина, Бабяк, връх Алада, връх Острец и пр. Входът им се е намирал откъм най-полегатия склон. Светилищата винаги заемат ясно обособена геоморфологична форма. Поради това смятаме, че разкопаваните участъци на Небет тепе (Пловдив) и Зайчи връх (Кабиле) представляват само една част от техния план. Светилищата, разположени на ниски възвишения, недоминиращи в околността, имат по-полегати склонове и входът им не може да бъде определен така ясно. Почти нерешим е този проблем при светилищата, разположени край скали. Светилището при с. Левуново е било оградено с каменна стена, която няма солидни основи. Тя е направена от различни по големина камъни и няма оформено равно лице. Подобни стени са открити на светилища при с. Бабяк, връх Алада, Драгоево, Сборяново и пр. Всички оградни стени стъпват върху по-ранни културни напластявания, т. е. ограждане на святата площ е възприето покъсно (Левуново — VI—V в., Сборяново — IV—III в. пр. н. е.).

Светилището при с. Левуново е разположено на билото на възвишение с две кулминации и седловина между тях. На южното възвишение се намира светата площ. В седловина между двата върха са намерени фрагменти от глинени съдове, както и дупки за колове, изрязани в скалата за някакви навеси. Откритата керамика е съвременна на светилището. Входът е бил от северната страна, откъм седловината. В заградената площ, в непосредствена близост до входа е открит питос, а по-нататък и олтар от четири каменни плочи. Оттук под навес се е преминавало към централния олтар. Той е разположен на скалата, чиято повърхност е изрязана и от него се спуска система от улеи. Източно от двата олтара се намира място за депониране на остатъците от култовите обреди в ямите (пласт от кости, пласт от фрагменти от глинени съдове и други предмети). Този план на светилището е оформен през VI—V в. пр. н. е. Следи от по-ранна планировка не бяха документирани, освен това, че депонирането на остатъците от култовите обреди е било на едно и също място преди и след реконструкцията на светилището. Останалите светилища от тракийските земи нямат така четлив план. Промените в устройството на тракийските светилища настъпват, подобно на Левуново, около средата на I хил. пр. н. е., без да можем да ги датираме точно. Появата на храмове (в градските центрове), преустройството на све-

тилището в Левуново отразяват големите промени в състава и облика на тракийските култови места около средата на I хил. пр. н. е.

При анализа на всеки план на светилището е необходимо да имаме предвид винаги съществуващата тристепенна организация¹⁵. Светилището при с. Левуново е отличен пример: седловината е общодостъпно място, терасата с каменен олтар и питос е втората степен, а олтарът, изсечен в скалата, е най-святото място, където са влизали само жреци.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Велков, Ив.** Принос към изучаване бита и религията на старите траки. — В: *Годишник на Българския Библиографски Институт*, 1945/1946, с. 139—147.

² **Мегалитите в Тракия.** (Тракийски паметници. Т. 1.) С., 1976; **Мегалитите в Тракия.** Ч. 2. Тракия Понтика. (Тракийски паметници. Т. 3.) С., 1982; **П. Делев.** Проблемите на скалните паметници в Североизточна България. — В: *Древност и съвремие*. С., 1985, с. 49—56.

³ Преглед на видовете изсичания последлю у **Пайденова, В.** Скалните светилища в Тракия. — В: *Поселищен живот в Тракия. Втори симпозиум.* Ямбол, 1986, с. 15—29 с лит. В Кабиле, Левуново, Сборяново и на връх Алада е уточнена датата на изсичане.

⁴ **Демирев, В.** “Острият камък” и мястото му в традиционната култура на с. Чокоба, Сливенско. — *ИМЮИ България*, Т. VI, 1983, с. 55—62.

⁵ **Велков, В.** Тракийският град Кабиле. — *Векове*, 1982, кн. 1—2, с. 13—15; **Домарадски, М.** Раннотракийска керамика от култов обект в м. Скалето при с. Църпча, Благоевградски окръг. — *Археология*, 1986, кн. 2, с. 10—24; **Domaradzki, M.** Sanctuaires thraces du II^e — I^{er} millenaire av. n. e. — *Acta Archaeologica Carpathica*, 1986, p. 92—97.

⁶ **Лешаков, К.** Сондажни проучвания на връх Алада в Кърджалийски окръг. — АОР през 1983. Смолян, 1984, с. 47 — 48; **Същият.** Украса на къснобронзовата керамика от връх Алада в Източните Родопи. — *Археология*, 1990, кн. 1, с. 1—17; **Бънов, П.** Скално светилище при с. Чокоба, Сливенски окръг. — АОР през 1986. Разград, 1987, с. 90—91; **Радунчева, А., К. Кисъв.** Разкопки на скално светилище до с. Босилково, Смолянско. — АОР през 1987. Благоевград, 1988, с. 70—71; **Кияшкина, П., М. Домарадски.** Разкопки в м. “Манастир тене” при Бургаски минерални бани. — АОР през 1988. Кърджали, 1989, с. 43—44.

⁷ **Велков, Ив.** Цит. съч.

⁸ **Domaradzki, M.** Les lieux de culte Thraces. — *Helis*, III, 1994.

⁹ **Eliade, M.** *Traktat o historii religii.* Warszawa, 1966, p. 83, 111. **Eliade, M.** *Sacrum — mit — historia.* Warszawa, 1970, p. 74—75.

¹⁰ **Rutkowski, B.** *Cult places in the Aegean World.* Wroclaw, 1972, p. 180—188; **wan Leuven, J. C.** *Problems and methods of Prehellenic naology.* — In: *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age.* Stockholm, 1981, p. 13; **Tempel und Stätten der Götter Griechenlands.** Köln, 1973.

¹¹ **Saria, B.** *Die vorgeschichtlichen Ringwallsysteme in Slovenien.* — *Südostforschungen*, Bd. XV, 1956, S. 41 — 48; **Filip, J.** *Keltische Kultplätze und Heiligtümer in Böhmen.* — In: *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel — und Nordeuropa.* Göttingen, 1970, S. 58—63.

¹² Виж бел. 9.

¹³ **Domaradzki, M.** *Les lieux ...; Sanctuaires...*

¹⁴ **Domaradzki, M.** *Sanctuaires...*

¹⁵ **Makiewicz, T., A. Prinke.** *Teoretyczne mozliwosci identyfikacji miejsc sakralnych.* — *Przegląd Archeologiczny*, 28, 1980, p. 57—90.